

Kövér Ágnes (tudományos főmunkatárs, OKKRI):

A SZABADSÁGVESZTÉS BÜNTETÉS ÉS AZ ELŐZETES

LETARTÓZTATÁS VÉGREHAJTÁSÁRÓL

a Kínzás és az Embertelen vagy Megalázó Bánásmódok vagy Büntetések Megelőzésére alakult Európai Bizottság jelentése kapcsán

I. Néhány kritikai felvetés a bizottság jelentése kapcsán

1. Nehezen érthető, hogy a Bizottság látogatása során miért csupán a budapesti rendőrségi fogdákat és a budapesti bv. intézeteket vizsgálta (kivételt képez a tököli fiatalkorúak börtöne és a kerepestarcsai szállás).

Megítélésem szerint, nem adhat teljes képet csak a budapesti és a Budapest környéki intézmények vizsgálata. Tudjuk, hogy országunk eléggé centralizáltan szervezett, és regionálisan is jelentősek a szociális, gazdasági eltérések az egyes térségek között. Ebből több dolog is következik. Egyfelől a főváros, centrum jellegéből adódóan, előnyösebb pozíciókat érhet el az intézmények közötti központi elosztás során; másfelől a regionális eltérésekből adódóan, részben a fogvatartotti állomány létszáma és összetétele kedvezőtlenebb képet mutat; nem utolsósorban pedig az egyes régiók érdekérvényesítési lehetőségei és adottságai mögötte maradnak a fővárosénak és más régiókéknak. Realisabbnak tartanám az olyan vizsgálatokat, amelyek lefedik az ország egész területét, beleértve a jobb helyzetben lévő nyugati megyéket és a rosszabb helyzetben lévő keletieket és délieket is.

2. A büntetésvégrehajtásról szóló B. rész 4.e. pontja, amely a bv. intézetekben történő öngyilkosságokkal és öncsonkításokkal foglalkozik, számomra meglepő módon nem tér ki arra a

hazai gyakorlatra, amely fegyelmi fenytéssel reagál a megkísérelt öngyilkosságra (ami már Kelet-Európában is egyre ritkább). Ez a praxis az utóbbi években hazánkban már differenciáltabbá vált, pl. ha családi okait vélik felfedezni az öngyilkosságnak, akkor nem fenytik meg az elítéltet. Minden egyéb esetben azonban, az öngyilkosság megkísérlését az intézmény úgy értékeli, hogy azzal a fogvatartott a büntetés alól kívánta kivonni magát, s ezért fegyelmi fenytéssel bünteti. Megítélésem szerint nagy a különbség között, amit a Bizottság ilyen esetekre javasol, azaz a "tanácsadás, támogatás és megfelelő társaság biztosítása", valamint a hazai realitások, azaz a fenytés között. Nem tartom indokoltnak és elfogadhatónak, hogy az öncsonkítás és az öngyilkossági kísérlet bármilyen formáját is fegyelmi fenytéssel "kezelje" a büntetésvégrehajtás. Erre a nyugat-európai börtönrendszerekben sem látunk példát. Éppen ezért lett volna fontos, hogy a Bizottság foglalkozzon ezzel a helytelen gyakorlattal, ha tudomására jutott.

II. A jelentés kapcsán felmerülő néhány problémáról

1. Az előzetes letartóztatás időtartama

A Bizottság a jelentés 37. oldalán kifejtette, hogy az előzetes letartóztatás időtartamának hossza megnöveli a konfliktusok kialakulásának kockázati tényezőjét. Éppen ezért érdemes vizsgálni azt, hogy az utóbbi néhány évben hogyan alakult hazánkban az előzetes letartóztatások száma és aránya.

Míg 1990-ben az összes előzetes letartóztatás időtartamának 51,7 %-a átlagosan 0-2 hónap között volt, addig 1994-ben e rövid időtartamú kategória aránya már 35 %-ra csökkent. A 4-6 hónap közötti időtartam viszont az 1990-es 8,9 %-ról 1994-ben 18 %-ra nőtt, míg 6-8 hónap közötti időtartam pedig 2,3 %-ról 7,4 %-ra. A leginkább figyelemre méltó azonban mégis a 8-10 és a 10-12 hónap közötti időtartamú előzetes fogvatartások

számának növekedése. Míg az előbbi kategória 0,5 %-ról 2,5 %-ra nőtt a négy év alatt, addig az utóbbi kategória 0-ról 2,1 %-ra. Ez utóbbi arány abszolút számokban annyit jelent, hogy jelenleg kb 170-180 fő tölti már közel egy éve vagy egy éve előzetes letartóztatását. Az előzetesen letartóztatottak aránya az összes elítélten belül lényegesen nem változott, hiszen 1990-ben 11,3 % volt, míg ma 10,3 %. Az abszolút számokat tekintve azonban ez lényeges emelkedést jelent, hiszen 6200-ról 8442-re emelkedett. Ez persze azt jelenti, hogy az összes elítélt abszolút száma is jelentősen emelkedett (54.918-ról 82.073-ra). Míg 1990-ben az előzetes letartóztatások 61 %-a megszűnt az első tárgyalást követően, ez az arány jelentősen: 44 %-ra csökkent. Feltehetően ez a csökkenés szoros összefüggésben van az előzetes letartóztatás bírósági kontrolljával.

Érdekes képet kapunk, ha megvizsgáljuk a szabadságvesztésre ítélték arányát az összes elítélten belül. Míg 1990-ben az elítélések 22,5 %-a, addig 1994-ben csupán 12,6 %-a volt szabadságvesztés. Ez a 12,6 % majdhogynem csupán az előzetes letartóztatásban lévőkre korlátozódik. Azaz az a tendencia, hogy aki nincs előzetes letartóztatásban, azt igyekszik a bíróság más büntetésre, mint szabadságvesztésre ítélni. Végezetül, azoknak a száma, akiket 1990-ben rendőrségi fogdán tartottak fogva 1303 fő volt, míg 1994-ben az itt fogvatartottak száma 1345 fő volt.

2. Az előzetes letartóztatás végrehajtásáról

a. Ha összehasonlítjuk a Bizottság jelentését azokkal a jelentésekkel, amelyek néhány évvel ezelőtt a Legfőbb Ügyészség Büntetésvégrehajtási Felügyeleti Főosztályán születtek (1991-92-es vizsgálatok eredményei), akkor jelentős előrelépés és fejlődés tanúi lehetünk. A rendőrségi fogdák törvényességi felügyelete 1990. óta tartozik a fenti Főosztály hatáskörébe, amely ellenőrzései nyomán folyamatosan javult a helyzet mind a fogdák állapota, mind az előzetes letartóztatás végrehajtása tekintetében. Az első jelentések után

az ellenőrzött fogdák 35 %-át bezárták, mint emberi tartózkodásra alkalmatlan épületet, s ezek 25 %-a ma sem üzemel. Mindez azt bizonyítja, hogy a folyamatos hazai ellenőrzés óriási méretekben befolyásolja a gyakorlatot.

b. A külső ellenőrzés egyik jelentős formája lehetne az ügyvéd rendszeres látogatása is, amely lehetőséget nyújthatna nem csupán arra, hogy a fogvatartott az ügy érdemére nézve informálja ügyvédjét, hanem a fogvatartás körülményeire és a vele való bánásmódra nézve is. Szükség esetén az ügyvéd e kérdésekben is eljárhatna. Ez a jogosultság és lehetőség azonban többnyire csupán az elméletben létezik. Azokban az esetekben, ahol a fogvatartott nem rendelkezik a szabad védő választás anyagi szükségleteivel (ez elég gyakori abban a társadalmi közegben, amelyből a letartóztatottak kikerülnek) és szükségszerűen kirendelt ügyvéd jár el az ügyében, nem csupán a végrehajtás fölötti kontroll, hanem a védelemhez való alapjog is csorbát szenved. A kirendelt ügyvéd ugyanis az esetek többségében nem veszi fel a nyomozati eljárás során a védencével a kapcsolatot, sőt később sem. Az első személyes találkozás a tárgyaláson történik, anélkül, hogy az ügyvéd személyesen meghallgatta volna ügyfelét, vagy akár látta volna előtte. A Legfőbb Ügyészség adatai szerint egy vizsgált megyében 139 előzetesen letartóztatott közül csupán 9 főt látogatott meg a kirendelt ügyvédje, ebből 7 olyan, aki menet közben meghatalmazott lett. Az azóta lefolytatott célirányos kikérdezések is azt mutatják, hogy ez a gyakorlat igen kiterjedt. 57 megkérdezett fogvatartottból csupán 3 számolt be arról, hogy volt személyes kapcsolata kirendelt ügyvédjével. Nyilvánvalóan elsősorban anyagi okai vannak ennek a jelenségnek. El kellene gondolkodnunk, hogy más országokban működő gyakorlatokat nem kellene-e tanulmányoznunk, s ennek nyomán megoldást találnunk egy olyan helyzetre, amelyben egy garanciális alapjog szenved igen jelentős csorbát.

c. Az előzetes letartóztatás végrehajtásának külső szervezetek általi ellenőrzése, méginkább megfigyelése, szintén hatékony eszközt kínálhat a folyamatos kontroll érzetének kialakításában. Elsősorban a társadalmi és emberi jogvédő szervezetek tevékenységére kell gondolnunk. De jelentősége van (ahogyan ez a nyugat-európai országokban is szokás) az önkormányzatok ellegőrző szerepének is e tekintetben. Az ENSZ Minimum Irányelvek a letartóztatott személyekkel való emberséges bánásmódról a 29-81. pontjaiban foglalkozik a fogvatartottak külvilággal való kapcsolattartásával, valamint a társadalmi szervezetek szerepével a zárt intézetek életében. A külvilág és a társadalmi szervezetek szerepének jelentőségét hangsúlyozzák az Európa Tanács ajánlásai az Európai Börtön szabályokról (R/1987/3. sz. ajánlása a tagországoknak 43-45. pont). E szabályok alapján a civil társadalom és a helyi közösség független emberi jogvédő szervezetei útján rendszeres megfigyeléseket végez a fogvatartottakkal való bánásmód, a fogvatartás körülményei vonatkozásában az európai országok többségében.

Olyan képzett megfigyelők látogatják az ilyen programok során a rendőrségi fogdákat, akik a részleteket is tudják értelmezni és megfelelően értékelni. Ebben az esetben, még ha a hatóságok időlegesen jobb körülményeket is kívánnak bemutatni, a valóság elfedésére huzamosabb ideig nincsen mód. A nemzetközi emberi jogi szervezetek (pl. Tortura Elleni Bizottság) ellenőrző munkáját is a helyi, nemzeti szervezetek munkája és rendszeres tevékenysége teheti teljessé. Egyfelől folyamatosan információt tudnak szolgáltatni a nemzetközi szervezeteknek, másfelől a nemzetközi szervezetek megállapításait a leghatékonyabban tudják használni a helyi, nemzeti politika és állapotok megváltoztatására.

A nyilvánosság és a média szerepe alapvetően fontos a nemzeti szervezetek munkájában. Látogatásaik eredményeiről ugyanis rendszeresen tájékoztatják nemcsak az érintett hatóságokat és

szervezeteket, hanem a helyi vagy országos sajtót is, amellyel információt nyújtanak a közösségnek a zárt intézeteken belüli állapotokról, és az alapvető emberi jogok érvényesüléséről.

Az ellenőrzött zárt intézetek leggyakrabban a börtönök (büntetés végrehajtási intézetek), illetve az őrizetbevétel, az előállítás és az előzetes letartóztatás végrehajtásának helyszínei, a rendőrségi fogdák és az előzetes letartóztató intézetek. Emberi jogi szempontból a legjelentősebb problémát ez utóbbiak, tehát az előzetes letartóztató helyek, rendőrségi fogdák jelentik. Az ENSZ Minimum-Irányelveinek és az Európa Tanács Börtön szabályokról szóló ajánlásainak Európa-szerte elfogadott standardjai ellenére, a rendőrségi fogdák és az előzetes letartóztató helyek fizikai körülményei, a fogvatartottakkal való bánásmód, valamint a tortúrát alkalmazó rendőrségi gyakorlat szinte mindenütt, a börtönrendszerben tapasztalt színvonal, valamint a nemzetközileg elvárt standardok alatt maradnak. Még akkor is így van ez, ha a legtöbb esetben a helyi jogi szabályozás összhangban regulálja ezen intézmények működését, valamint a rendőrségi gyakorlatot a nemzetközi elvárásokkal és ajánlásokkal.

Erre a megfigyelő munkára láthatunk jó példát napjainkban, amikor a Helsinki Bizottság keretében, az OKKRI és a COLPI részvételével ilyen megfigyelő program folyik a hazai fogdáiban.